

НАТАЛІЯ ГАЄВСЬКА

*викладач-методист Університетського коледжу
Київського університету імені Б.Д. Грінченка*

ЛАСКАВО ПРОСИМО ДО НАС НА ЗАНЯТТЯ!

Конспект відкритого уроку
в педагогічному коледжі

МЕТОДИЧНА РЕМАРКА. Уроки української мови в Університетському коледжі мають відповідати основному завданню — підготувати студентів до майбутньої професії вчителя, до мовленнєвої діяльності у школі, підпорядкованій мовним нормам та вимогам часу.

Тема. ВИКОРИСТАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У МОВЛЕННІ.
ЕТИКЕТ ХАРАКТЕРУ У ФРАЗЕОЛОГІЇ.

Мета: вчити студентів активно використовувати у мовленні фразеологізми; закріпити знання класифікації фразеологізмів та джерел їхнього виникнення; удосконалювати навички семантизації фразеологізмів, виховувати культуру спілкування, прищеплювати найкращі людські почуття.

Тип заняття: урок-дослідження.

ХІД УРОКУ:

□ **Оголошення теми та мети заняття.**

Студентка в українському одязі вручає Голові Циклової комісії хліб-сіль на рушнику зі словами: *Дозвольте піднести хліб-сіль! Ласкаво просимо до нас на заняття.*

Слово викладача. *Ласкаво просимо до нас на заняття!* Цим чудовим стійким етикетним висловом хочу оголосити тему заняття, що присвячене мовному багатству, окрасі нашого мовлення — фразеології.

□ **Мотивація навчальної діяльності.**

Вступне слово викладача. Фразеологія сучасної української літературної мови дуже багата. Чудові перлини народної мудрості передавалися з покоління-давен, з покоління в покоління, як на крилах вони перелітали із століття в століття. У цих згустках розуму дійшли до нас радість і страждання людські, сміх і сльози, любов і гнів, правда і кривда, чесність і обман, працьовитість і лінощі, знання життя, побуту, правила ввічливої поведінки.

Тож поповнюйте вашу мовну скарбничку цими перлинами справжньої народної мудрості та ввічливості.

Вивчаючи фразеологічні мовні засоби, ви, майбутні вчителі, повинні використовувати їх виховний потенціал, пам'ятаючи, що у них відображаються моральні якості людей.

В етикеті значне місце належить етикетним висловлюванням. Досвід чемності, гречності, вихованості українського народу збережений і відтворений у живій мові у вигляді усталених словесних формул, ідіом. Використовуючи стійкі мовні вислови з метою впливу на співбесідника, для досягнення бажаного результату слід ретельно добирати слова й вирази, оскільки це допомагає відповідно настроїтися, одухотворитись ще й досі не повністю вивченою магичністю, яка зберігається в енергії слова.

Вмикаю інтерактивну дошку.

Не випадково ще Володимир Мономах (*перед вами портрет*) у своєму «Повчанні» (1117 р.), адресованому його дітям і широкому загалу, пропагував ідеї гуманізму, високої моралі, наполегливої праці, патріотизму, ввічливості, гречності, чемності.

Володимир Мономах «Повчання дітям»:

«...при старших годиться мовчати, премудрих слухати, старшим підкорятися, з рівними і молодшими мати згоду і бесіду вести без лукавства, а щонайбільше розумом вбирати, не лютувати словом, не ганьбити нікого в розмові, не сміятися багато. Очі тримати донизу, а душу вгору. Найбільше шануйте гостя, звідки б він до вас не прийшов: простий чи знайомий, чи посол... Не проминіть ніколи людину, не привітавши її, і добре слово їй мовте».

Викладач. Володимир Мономах виклав справжню програму культури спілкування й поведінки. Це простежується і в подальших пам'ятках історії та культури України, в яких розглядаються питання «доброго тону».

Сьогодні наша мета, спираючись на теоретичні знання з фразеології, дослідити, як у фразеології відтворено «етикет характеру».

Відомий педагог Я.А. Коменський відзначав, що про характер людини говорять, як вона мислить і поводить в різних ситуаціях, які манери їй властиві. Фразеологія української мови містить великий арсенал фразеологізмів, що характеризують етикет поведінки та етикет характеру.

Які ж чинники, що формують характер людини, визначає сучасна наука? (Вмикаю інтерактивну дошку).

□ Актуалізація опорних знань.

● Лінгвістичне спостереження.

● Схема груп рис характеру:

Групи рис характеру, що виражають ставлення особистості до дійсності			
Ставлення до трудової діяльності	Ставлення до інших людей	Ставлення до самого себе	Ставлення до речей та до природного середовища

○ Запитання.

Які існують засоби спілкування? Існують вербальні (словесні) і невербальні засоби спілкування, що допомагають вивчити характер людини. (Показую схему комунікативного процесу).

В и к л а д а ч. Форми прояву характеру різноманітні. Часто майже безпомилково визначаємо характер людини з чого?

● **Доповнення відповіді викладачем.** З виразу обличчя й очей, з ходи, постави, того, як людина сидить, розмовляє, як і що робить.

Отже, запитання:

— За якими невербальними засобами спілкування можна дізнатися про характер?

● **Доповнення відповіді викладачем.** За поглядом, мімікою, жестами, посмішкою.

— Яким буває погляд? Допоможе вам в цьому зображення на інтерактивній дошці (Вмикаю дошку).

Студенти описують зображення поглядів.

1. Злий, сердитий.
2. Замріяний
3. Оцінювальний.
4. Збентежений.
5. Щасливий, відкритий, відвертий.
6. Приємно здивований.
7. Сумний.

8. Задумливий.
9. Незадоволений
10. Уважний.

● **Доповнення відповіді викладачем.** Крім того, погляд може бути зверхнім, зазірським, безжальним, крижаним, проникливим, лукавим, суворим, пильним, добрим, відкритим, лагідним, правдивим, щирим.

— А які фразеологізми про погляд ви знаєте?

● **Доповнення відповіді викладачем.** Дивитися звисока, зверхньо, вгнути очі, спопеляти очима, поглядати скоса, дивитися прямо в очі, обіймати теплим поглядом.

Викладач. Перед виконанням завдань давайте пригадаємо, що таке фразеологізм та прийоми пояснення, семантизації фразеологізмів.

Отже, запитання:

— Що таке фразеологізм?

— Чим відрізняється фразеологічне словосполучення від синтаксичного?

● **Колективне опрацювання опорної таблиці з елементами аналізу.**

Прийоми семантизації фразеологізмів та прийоми формування умінь і навичок використання семантизованого матеріалу

Прийоми семантизації	Приєм формування умінь і навичок
Синонімічне тлумачення	Добір фразеологічних одиниць за тематичними та семантичними ознаками; добір фразеологізмів-синонімів щодо уточнення і урізноманітнення вислову; розмежування фразеологізмів-синонімів і фразеологізмів-варіантів
Антонімічне тлумачення	добір фразеологічних одиниць за тематичними та семантичними ознаками; добір фразеологізмів-антонімів щодо характеристики протилежних явищ; відтворення текстів з фразеологізмами-антонімами; відшукування фразеологізмів-антонімів серед слів, інших фразеологізмів, у реченні, тексті; з'ясування ролі фразеологізмів-антонімів у тексті; виправлення помилок у використанні фразеологізмів-антонімів
Контекстуальне тлумачення	лінгвістична здогадка; логічна аргументація; відтворення тексту з фразеологізмом; конструювання речень з фразеологізмом; введення фразеологізму в творчу роботу; аналіз функціональних властивостей фразеологізму в даному тексті
Перекладна семантизація	добір прикладів за поданим зразком; робота зперекладним словником; заповнення фразеологічної таблиці; порівняльна характеристика парфразеологізмів
Етимологізація фразеологізмів	етимологічна гіпотеза; етимологічний пошук; аналіз тексту з етимологізованим фразеологізмом; вибір тексту з правильною відповіддю; відтворення тексту з етимологізованим фразеологізмом; тестові завдання з етимологізованою гіпотезою; творча робота з включенням етимологічної гіпотези
Семантизуюча ілюстративність	фразеологічний експеримент: у чому помилка? Відтворення фразеологізму за малюнком; конструювання малюнка до фразеологізму; добір малюнків до групи фразеологізмів
Описове тлумачення	конструювання речення за зразком; добір фразеологізмів з описовим тлумаченням значення у словнику; аналіз тексту з описовим тлумаченням значення фразеологізму; відтворення тексту з описовим тлумаченням значення фразеологізму
Робота зі словником	добір фразеологічних одиниць за семантичними та тематичними ознаками; добір до українських зворотів російських відповідників; аналіз словникової статті; тлумачення значення фразеологізму за словником; виписування словникової статті; самоперевірка за словником

● **Дослідження-моделювання.**

Запишіть парами фразеологічні звороти і відповідні їм прислівники. На дошці моделюємо стрілочками.

1. Дивитися згори вниз.	1. Приязно, тепло.
2. Дивитися приязним оком.	2. Зневажливо.
3. Дивитися вовком.	3. Відверто.
4. Дивитися неситих оком.	4. Вороже.

5. Дивитися прямо в очі.	5. Жадібно, заздрісно.
6. Обіймати теплим поглядом.	6. Прихильно.
7. Поглядати скоса.	7. Недоброзичливо.
8. Дивитися великими очима.	8. Здивовано.
9. Спопеляти очима.	9. Гнівно, презирливо.

— Яку роль у спілкуванні відіграє погляд? Як треба дивитися на співрозмовника? (Відповідь дайте прислівниками із завдання).

В и к л а д а ч. Крім погляду, міміка та жести говорять про характер.

● **Практична робота.** Добір фразеологізмів та їх аналіз.

На дошці з'являються тлумачення фразеологізмів, а студенти добирають фразеологізми, що характеризують характер через міміку та жести.

1. Підтримувати когось у скрутний час — подавати (простягати) братню руку.
2. Шанобливо вклонятися, виражаючи почуття поваги — бити низькі поклони, бити чолом.
3. Цінувати когось — скидати шапку.
4. Спілкуватися за допомогою жестів міміки — говорити на мигах.
5. Не слухати когось — затикати вуха.
6. Примушувати замовкнути — затуляти рота.
7. Виразити покірність — гнути спину.
8. Виразити розгубленість, захоплення — розводити руками.
9. Тепло, приязно зустрічати — розкрити обійми.
10. Зазнаватися, ображатися — кривити рот.
11. Хтось дуже здивований, вражений — брови полізли на лоба.
12. Грубо робити зауваження, повчати — тупати ногами, стукати кулаком об стіл.
13. Робити зауваження в неделікатній формі — тикати пальцями в очі.

● **Дослідження-аналіз.**

1. Назвіть фразеологізми, в яких міміка, а в яких жест говорить про характер.
2. Скажіть мовою фразеологізмів, чого в своєму характері не повинна допускати вихована, інтелігентна людина.

● **Спостереження-аналіз зображень обличчя з посмішкою.**

— Якою буває посмішка? (Вмикаю дошку).

● **Доповнення викладача.** З обличчя може сходити посмішка кисла або улеслива, сумна або несмілива, здивована або принижена, добра чи недобра. Людина може сміятися щиро, щасливо, вульгарно, відчайдушно, нахабно. Людина чемна, привітна обдарує посмішкою, скромна, тиха — сміється під ніс, невихована — сміється в очі, заздрісна — злорадно посміхається.

Тож давайте будемо чемними, вихованими, і обдаровуймо співрозмовників доброю, щирою, привітною посмішкою.

● **Експрес-опитування з самостійним аналізом.**

1. Яка класифікація фразеологізмів найбільш поширена умовознавстві? (*Класифікація Виноградова на зрощення, єдності словосполучення*).
2. Які сполучення слів називають зрощеннями, єдностями?
3. Назвіть, як називаються подані фразеологізми згідно з класифікацією Виноградова та розкрийте їх зміст (*робота за варіантами*).

● *Баламутити голову* — дурити, морочити когось.

● *Бистрий на роздум* — кмітливий, здатний швидко міркувати.

● *Брати себе в руки* — ставати зібраним, рішучим.

● *Брати на кпини* — кепкувати, глузувати.

● *Братися за розум* — поводитися розсудливо.

● *Варити воду* — знущатися.

● *Відпускати повіддя* — не контролювати себе.

● *Встромити очі в землю* — потупити погляд.

● *Гладити за шерстю* — догоджати.

● *Гнати хмари* — говорити нісенітниць.

● *Гнути кирпу* — зазнаватися.

● *Пекти раків* — ніяковити.

● *Пускати ману в вічі* — обдурювати.

- *Розбити глек* — посваритися.
- *Снувати химери* — вигадувати.
- *Цідити крізь зуби* — говорити невиразно.
- *Дріботіти язиком* — говорити дуже швидко.
- *Виходити з себе* — бути роздратованим.

Слово викладача. Дуже поширеною вадою характеру є лінощі та зайва цікавість. Фразеологізмами засуджується поведінка людей, які байдикували, вешталися без діла, марно витрачали час.

● Завдання на увагу!

Прослухайте народне оповідання «Сміховина», випишіть фразеологізми, що засуджують лінощі. Доповніть із свого запасу фразеологізмами цього типу (*оповідання звучить у виконанні студента та з'являється на інтерактивній дошці*).

Сміховина

Послав батько старшого сина огірки на баштані обполювать. Прийшов туди й менший син, та обидва тиняються без діла, дурня валяють, лясси точать, руками розмахують. Надходить батько: побачив, що сини без діла базікають, байдики б'ють, ворон лічать, та й гукнув: — Що се ви тут робите? Старший син одказує: — Нічого. А менший не дочув і каже: — Та я прийшов йому допомагати.

Засміявся батько й сказав: — Добрі робітники! Один баглаї б'є, а другий йому помага-байдики бити та ханьки м'яти! А хіба ж руки на те, щоб ними дурно теліпати?

● Доповнення студентів та викладача до тематичних фразеологізмів.

Ні грач, ні помагач; ні швець, ні кравець, ні в дуду грець; стук-грюк, аби з рук; спустивши рукави; через пень колоду; баглаї годувати, бомки бити, сидні справляти, лежати лежнем, ані за холодну воду не братися, і пальцем не торкнутися.

Висновок: отже, викорінюйте ці вади характеру у себе та своїх друзів.

Викладач. Етикет характеру вихованої людини відзначається культурою мовленнєвого спілкування і культурою слухання.

Невміння слухати нерідко є основною причиною неефективного спілкування, непорозумінь. Слухання — це не просто мовчання, це активна своєрідна діяльність, яка залежить від того, бажає чи небажає співрозмовник слухати, виявляє інтерес чи байдужий, уважний чи неуважний. Все це залежить від вихованості та культури людини.

● Робота над текстами.

● Спостереження з наступним аналізом (*виконується за варіантами*).

I варіант.

Уважно прочитайте текст. Назвіть стійкі сполучення слів, що характеризують вміння чи невміння вислухати співрозмовника, що характеризують культуру мовленнєвого спілкування і мовленнєвої поведінки.

Кажуть, що добре виховану людину можна визначити по тому, як вона слухає. Вміння слухати співрозмовника, не перебивати його, брати до уваги те, про що він говорить, — це одна з ознак вихованої людини. Пропускати повз вуха, не реагувати на те, що говорять, неухважно слухати, в одне вухо впускати, а в друге випускати — це перша ознака невихованості, яка може призвести до суперечки, непорозуміння. Скільки ж часу, зусиль, нервів заощаджує звичайне уміння уважно і ввічливо вислухати когось, відповісти в тон, знайти спільну мову.

(За Т.К. Чмуш).

II варіант.

Прочитайте текст і випишіть фразеологізми, що містять зауваження до інтонації, темпу мовлення, дикції.

Ключі, що відчиняють двері і серця

Біковий досвід народу нашого говорить нам, що немає краси людини без краси її мови, не може бути гарною людиною, у якої голос грубий, різкий, яка кричить на весь голос. Коли одного з нас запитали: «А як ти говориш? Ковтаєш слова? Говориш нерозбірливо, нечітко? Цідиш крізь зуби? Говориш невиразно? Нудно і настирливо повторюєш те саме, ніби жуєш жуйку?» — то навряд чи всі ми могли б так одразу відповісти. Тому спочатку треба просто себе почути і запам'ятати, що не треба: 1) голосно розмовляти; 2) говорити під нос; 3) говорити тихо, нерозбірливо; 4) дріботіти язиком; 5) говорити щось образливе; 6) давати волю язикові, не стримуючись у висловах; 7) теребені правити, розмовляючи про друге; 8) сипати словами як горохом, говорячи дуже швидко; 9) говорити улесливо, ніби намазати медом по губах.

(За А.П. Коваль)

Висновок викладача. Отже, народна мудрість засуджує людей, які правлять перевені, точать яси, чешуть язиком, повні вуха наговорюють, лепетливі на язик, клепають язиком, плещуть язиком, перемивають кісточки та б'ють словами.

□ Домашнє завдання (на вибір).

Провести дослідження фразеологізмів з різних джерел (усна народна творчість; професійно-технічні вислови; біблійна та антична література; крилаті вислови, переклади з інших мов, але тих, що стосуються нашої теми «Етикет характеру у фразеології»).

Теми досліджень:

1. Етимологія фразеологізмів про етикет характеру.
2. Позитивна характеристика людини мовою фразеології.
3. Біблійна фразеологія про етикет характеру.
4. Професійно-технічні вислови про етикет характеру.
5. Крилаті вислови, в яких відтворено характер людини.

□ Висновок. Поновлюйте мовлення влучними мудрими висловами, пам'ятаючи, що вони виховують людину, лікують її душу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. — К.: Українська книга, 1997. — 336 с.
2. Бугай Н.І. Український етикет: Посібник для дітей та дорослих. — К.: «Бібліотека українця», 2000. — 263 с.
3. Коваль А.П. Слово про слово. — К.: Рад. школа, — 384с.
4. Коломієць М.П. Фразеологічна синоніміка української мови. Навч. посібник. — Д.: ДДУ, 1986. — 80 с.
5. Мовчун А.І., Соловець Л.О. У світі етимології: Навч.-довідн. Посібник з етимології для учнів початкових класів. — К.: КІМО, 1998.
6. Соловець Л.О. Робота над фразеологізмами як засіб формування культури спілкування молодших школярів. Дисертація канд. пед. наук. — К., 2004.